

VUČEDOL: GRADITELJSTVO I VELIČINA VUČEDOLSKE FAZE NASELJA

UDK 903.42/37 (497.5) »636«

Izvorni znanstveni članak

Prapovijesna arheologija

Original scientific paper

Prehistoric archaeology

Primljeno: 1995.08.10.

Received:

Stašo Forenbaher
Department of Anthropology
Southern Methodist University
Dallas, Texas, SAD

Bakreno doba jugoistočne Evrope (oko 4500.-2500. pr.Kr.) razdoblje je društvenih i gospodarskih promjena koje su svijet samostalnih, egalitarnih neolitičkih sela transformirale u hijerarhijski organizirana društva bronzanog doba. Naselje o kojem je ovdje riječ pripada samom završetku tog dugog prijelaznog razdoblja.

Vučedol, najistaknutije naselje arheološke prostorno-vremenske jedinice zvane "vučedolska kultura", leži približno u središtu njezinog matičnog područja koje obuhvaća istočnu Slavoniju i Srijem. Gotovo da i nema potrebe ponovno predstavljati ovo znamenito nalazište koje opravdano privlači pažnju stručnjaka već punih stotinu godina. Dovoljno je samo podsjetiti se na najvažnije epizode njegovog istraživanja.

Prva sustavna istraživanja na Vučedolu poduzeo je godine 1897. Josip Brunšmid. Rezultate njegovog rada djelomice je objavio V. Hoffiler (1933.), a svjetskoj su ih znanstvenoj javnosti predstavili Hoernes (1898. i 1903.), Ebert (1928.) te, napose, V. Gordon Childe (1929.), koji se poslužio nalazima s Vučedola pri definiranju bakrenodobne "slavonske kulture". Sljedeće veliko iskopavanje proveo je godine 1938. Rudolf Schmidt, kada je istražen središnji dio naselja - Gradac (Schmidt 1945.). Nakon 1960. uslijedio je niz manjih probnih iskopavanja koja su nadopunila podatke o prostiranju i stratigrafiji nalazišta (Dorn 1965; Dimitrijević 1978: 3-4; 1979.b: 271, 283).

Najnovija sustavna iskopavanja na Vučedolu započela su godine 1984. kao zajednički projekt Arheološkog zavoda zagrebačkog Filozofskog fakulteta i vukovarskog Gradskog muzeja.¹ Radilo se tijekom sedam sezona, svaka u trajanju od 3 do 6 tjedana. Materijalna sredstva za provedbu projekta osigurali su

privreda i građani Vukovara. Istraživanje je zbog rata prekinuto 1991. Napadač je zaštićeni prostor arheološkog nalazišta pretvorio u artiljerijski položaj. Za sada nije moguće točno utvrditi koliku je štetu tom prilikom pretrpio sam lokalitet. Pokretni nalazi, pohranjeni u Vukovaru, najvećim su dijelom nastradali zajedno s Gradskim muzejom koji je za opsade do temelja razoren. Što nije uništeno, opljačkano je i odneseno u Srbiju.

POLOŽAJ, STRATIGRAFIJA I KULTURNI SLJED

Prapovijesno naselje Vučedol nalazi se na desnoj obali Dunava, oko 5 km nizvodno od Vukovara. Nasuprotna lijeva obala niska je i plavna te je prije izgradnje nasipa bila uglavnom močvarna i obrasla šumom. Za razliku od toga, uz desnu obalu pruža se lesna zaravan široka 10-15 km, na visini od tridesetak metara iznad rijeke. Černozem koji je nastao na toj podlozi spada među najplodnija tla u Evropi, pa ne čudi što su se uz visoku desnu obalu nanizala brojna prapovijesna naselja. Pristup rijeci moguć je jedino kroz duboke jaruge zvane "surduci". Vučedol je jedna od takovih velikih jaruga.

Naselje se prostiralo na četiri zaravnjene uzvisine,

¹ Voditelji "Projekta Vučedol" bili su, od strane zagrebačkog Arheološkog zavoda, Aleksandar Durman te od strane vukovarskog Gradskog muzeja, Ruža Marić.

uzdignute 2-5 m iznad okolnog terena, s obje strane vučedolskog surduka. Glavni dio nalazišta je nizvodno od njegova ušća (Gradac, Streimov vinograd, Streimovo kukuruzište), iako je i uzvisina prema sjeverozapadu (Karasovićevo vinograd) također bila naseljena (slika 1).

Debljina i sastav kulturnih slojeva prilično su neujednačeni. Prirodnu podlogu čini propusni les, eolski sediment istaložen za pleistocena. Na njemu je do 0,5 m fosilnog tla, "prapovijesnog humusa". Slijede kulturni slojevi koji sadrže najrazličitiji nasebinski otpad, ponajviše pepeo i spaljenu zemlju. Vrlo su heterogenog sastava, a debljina im varira između 1,5 i 2 m (do 4 m na Gradcu, Schmidt 1945: 6, slika 3). Jame često dosežu i veću dubinu. Vršni dio sloja (obično gornjih 0,5 m) poremećen je poljskim radovima.

Kulturni sloj poremećen je i drugim ljudskim djelatnostima i prirodnim procesima. Intenzivnim kopanjem jama za bakrenog doba premetnut je znatan dio nakupljenog materijala. Jame su na pojedinim mjestima kopane toliko gusto jedna do druge, da netaknutog sloja gotovo i nema. Duž rubova nasebinskih uzvisina uočljive su posljedice erozije i slijeganja. Neke dijelove naselja odnio je Dunav, drugi su kliznuli u surduk i manje jaruge. Dokaz su tome velika količina keramike i drugog arheološkog materijala koji se nalazi ispran uz obalu rijeke, kao i ostaci kućnih podova na samim rubovima uzvisina, često prekinuti dubokim pukotinama u lesnoj podlozi i dislocirani u vodoravnom i uspravnom smjeru. Konačno, nalazište je u novije vrijeme pretrpjelo oštećenja zbog svojeg očitog strateškog položaja. Kroz njega su kopani pješački rovovi za svakog većeg sukoba koji je ugrozio ovo područje.

U usporedbi s bogatim bakrenodobnim ostacima, tragovi ranijeg i kasnijeg boravka ljudi na Vučedolu razmjerno su skromni. Prisutnost ranoneolitičkog stanovništva ustanovljena je na Streimovom vinogradu, Gradcu (Schmidt 1945: 8) i Karasovićevo vinogradu (Dimitrijević 1979.b: 271). Tragovi se sastoje od ostataka ukopanih objekata - vjerojatno zemunica, te starčevačke keramike i nekoliko koštanih artefakata. Ovaj horizont, prilično oštećen kasnijim ukopavanjima, jedini je koji prethodi bakrenodobnom naselju.

Razdoblje bakrenodobnog naseljavanja može se grubo podijeliti na tri faze. Najraniju fazu obilježava ranoklasična badenska keramika (Dimitrijević 1979. a: 205-218), mnoštvo ukopanih objekata (pretežno jama-spremišta te nekoliko mogućih zemunica), ognjišta, ukopane peći, kao i ostaci nadzemnih objekata koji su, izuzev na Gradcu (Schmidt 1945.), toliko oštećeni kasnijim ukopavanjima da im nije bilo moguće utvrditi izvorni oblik i namjenu. Većina jama zasuta je otpadnim materijalom, a nekoliko ih je poslužilo za ukop mrtvih.

Slijedeća faza obilježena je kostolačkom keramikom (Tasić 1979: 253-257), koja je također vezana uz

mnogobrojne ukopane objekte i ognjišta. Konačno, najmlađa faza obilježena je klasičnom vučedolskom keramikom (Dimitrijević 1978: 12-32; 1979.b: 286-294) te dobro sačuvanim ostacima nadzemnih i podzemnih objekata koji će biti detaljnije opisani u nastavku ovog rada.

Sudeći po osobinama sloja, naseljavanje je bilo kontinuirano: nema tragova prekida ili hijata između navedenih triju faza. Metodom radioaktivnog ugljika badenska faza datirana je oko 3400. - 3000. pr. Kr, kostolačka oko 3000. pr. Kr. te vučedolska oko 2900.-2600. pr. Kr. (Durman i Obelić 1989; Forenbaher 1993; Srdoč et. al. 1987: 135-136; 1989: 87.² Nekoliko jama koje su sadržavale vinkovački materijal (Dimitrijević 1982.) svjedoče o tome da je naselje konačno zamrlo tek početkom ranog brončanog doba.

Položaj je ponovo nakratko naseljen za kasnog brončanog doba. Nekoliko plitkih jama ukopanih u bakrenodobni sloj sadržavalo je brončane predmete i keramiku "Belegiš II" grupe (Forenbaher 1989.). Pojedinačni željeznodobni i kasniji nalazi poznati su s različitih lokacija unutar nalazišta.

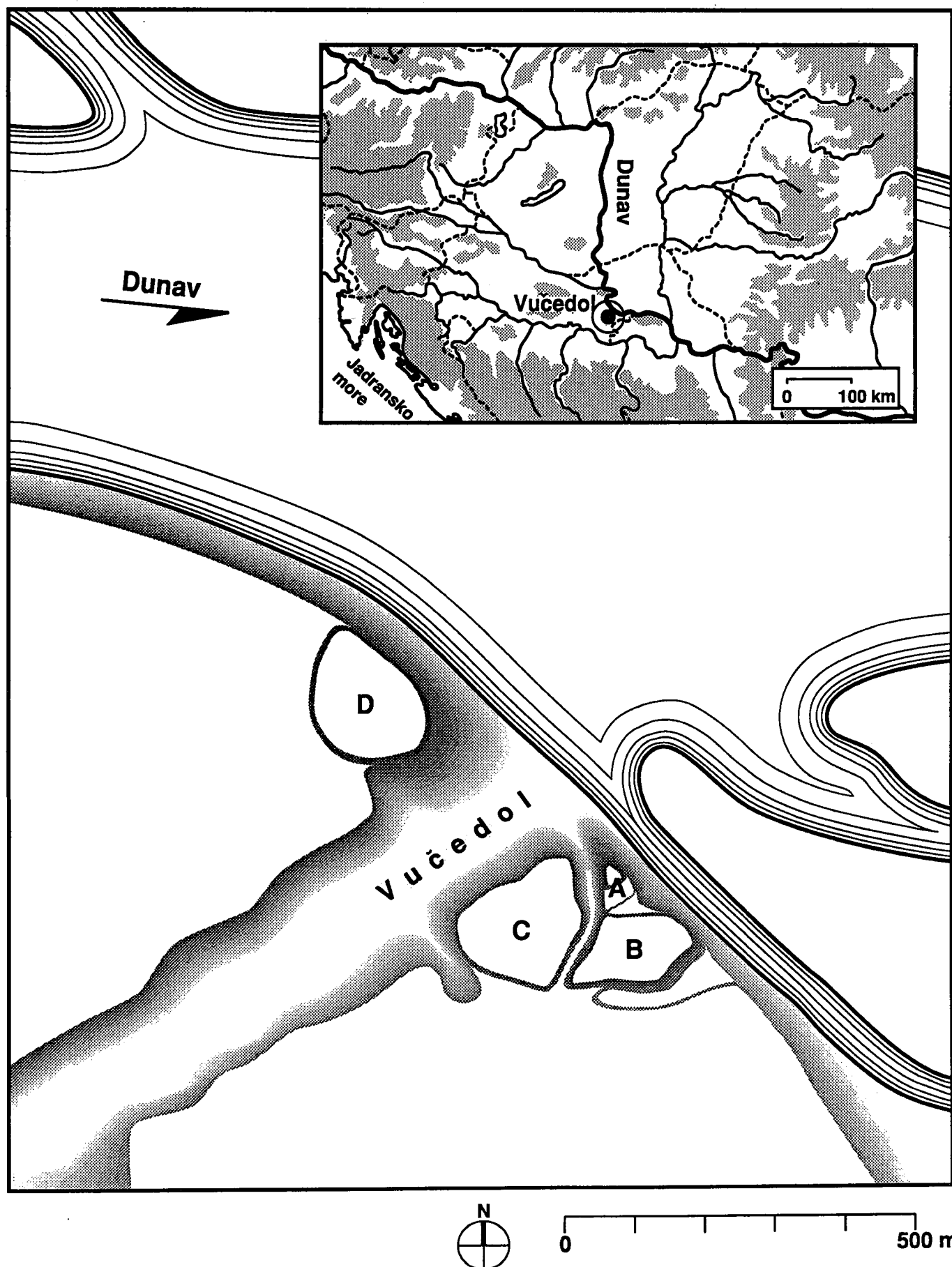
VUČEDOLSKA FAZA BAKRENODOBNOG NASELJA

Preostali dio ovog rada posvećen je sažetom opisu i interpretaciji ostataka graditeljstva najmlađe, vučedolske faze bakrenodobnog naselja. Bogati ostaci, koji svjedoče o intenzivnom naseljavanju za te faze, poznati su s tri zaravnjene uzvisine nizvodno od vučedolskog surduka (slika 1). Jaruge koje ih dijele posljedica su erozije koja se u znatnoj mjeri odigrala nakon što je naselje napušteno. Za života naselja, zaravni su bile nešto prostranije i međusobno povezanije nego što su to danas.

Gradac je najistaknutiji, središnji dio naselja, s najdebljim kulturnim slojem, ali i najmanjom površinom (samo 6.000 m²), iako je nekad možda bio znatno veći - dio je odnio Dunav. Schmidt ga je otkopao u potpunosti. Osim mnogobrojnih jama, pronašao je ostatke velikih kuća te dva paralelna jarka koja odjeljuju Gradac od Streimovog kukuruzišta (Schmidt 1945: 48-49). Na potonjem (površine 11.000 m²) je Dimitrijević iskopao nekoliko velikih istražnih sondi i u njima također pronašao mnogobrojne jame i kućne podove (Dimitrijević 1979.b: 283). Na najvećoj zaravni, Streimovom vinogradu (površine 17.500 m²), tijekom najnovijih istraživanja otvorena je površina od 1.400 m². Tom su prilikom također utvrđeni tragovi intenzivnog naseljavanja, mnogobrojne jame, ostaci kuća te grobovi.

U literaturi se često spominje pretpostavka da je naselje bilo utvrđeno s južne strane, odakle je pristup najlakši. Kratka, štrna padina i jarak koji opasuje zaravni sugeriraju neku vrstu obrambene gradnje, no do sada provedena pokusna iskopavanja duž ruba naselja nisu dala rezultate koji bi podržali ovu pretpostavku.

² Svi apsolutni datumi temelje se na C-14 analizama, kalibriranim prema Stuiver i Reimer (1987).

Slika 1. Karta vučedolskog nalazišta i njegove okolice.

A) Gradac; B) Streimovo kukuruzište; C) Streimov vinograd; D) Karasovićevo vinograd.

Na Karasovićevom vinogradu, s druge strane surduka, gustoća vučedolskih nalaza znatno je manja te se čini da ta zaravan nije bila intenzivno naseljena za trajanja vučedolskog naselja (Dorn 1965: 51; Dimitrijević 1978: 3-4; 1979.b: 271).

Jame

Vučedolsko graditeljstvo može se podijeliti na objekte građene iznad razine tla i podzemne objekte - jame. Jame su pravilnog kružnog tlocrta, valjkastog ili blago zvonolikog presjeka. Promjer im je pri otvoru obično 1,2-1,5 m, pri dnu 1,5-2 m, a dubina najčešće 1,5-2 m, iako su pojedine duboke i do 4 m.

Većina jama imala je vjerojatno višestruku namjenu: služile su kao spremište za žito ili mjesto gdje su se pohranjivali različiti predmeti - žrnjevi, lončarska glina, kalupi. Iskopana zemlja i les mogli su poslužiti kao građevni materijal za kućne podove i zidove. Po svoj prilici, jame su bile poklopljene i zatvorene kako bi se zaštitio njihov sadržaj (Reynolds 1974.) te omogućilo sigurno kretanje uskim prolazima između kuća. Sve su na kraju zasute otpadnim materijalom - pepelom, razbijenim posuđem, otpacima hrane, razlomljenim kućnim lijepom. Nekoliko jama sadrži pojedinačne ili višestruke ukope. Treba napomenuti da su i one zasute otpadnim materijalom, baš kao i svaka druga "obična" jama.

Kuće

Tijekom najnovijih istraživanja na Vučedolu otkopani su ostaci dvadesetak kuća. Najbolje su sačuvane i najcjelovitije dokumentirane kuće u iskopnom bloku III, gdje su ustanovljeni ostaci 12 kuća iz tri uzastopna građevna horizonta. Dimenzije triju od njih, čiji su podovi sačuvani i otkopani u cijelosti, su: 7,3 m x 4,8 m; 8,3 m x 6,3 m; 7,8 m x 5,6 m (slika 2).

Kuće su bile sagrađene od uspravnih kolaca opletenih šibljem i oblijepljenih smjesom zemlje i lesa, s podovima od istog materijala. Tlocrt im je četvrtast, ali sa zaobljenim uglovima, što je logična posljedica gradnje - takvi su zaobljeni uglovi čvršći i lakše ih je isplesti od pravokutnih. O izgledu krova nema gotovo nikakvih podataka. Posredno se može zaključiti da se radilo o laganoj drvenoj konstrukciji koja je vjerojatno nosila slamnati pokrov.

Gotovo sve kuće jednostavni su objekti s jednom prostorijom, sličnih su dimenzija, oblika i unutaršnjeg rasporeda. Iznimka je objekt 2, koji je s dva pregradna zida podijeljen na tri male, izdužene prostorije, no i ovdje se izgleda radi o naknadnoj pregradnji uobičajene "jednosobne" kuće. Pri sredini prostorije obično je bilo smješteno ognjište, a u većim kućama (objekt 3) katkada su se nalazila i dva. U jednom slučaju (objekt 2) ustanovljeno je postojanje oko 1 m širokih vrata u južnom pročelju kuće (detaljnije o tehnici izgradnje, opremi i rasporedu vučedolskih kuća v. Forenbaher 1994: 311-317). Na samim podovima pronađeno je vrlo malo predmeta. Podovi su

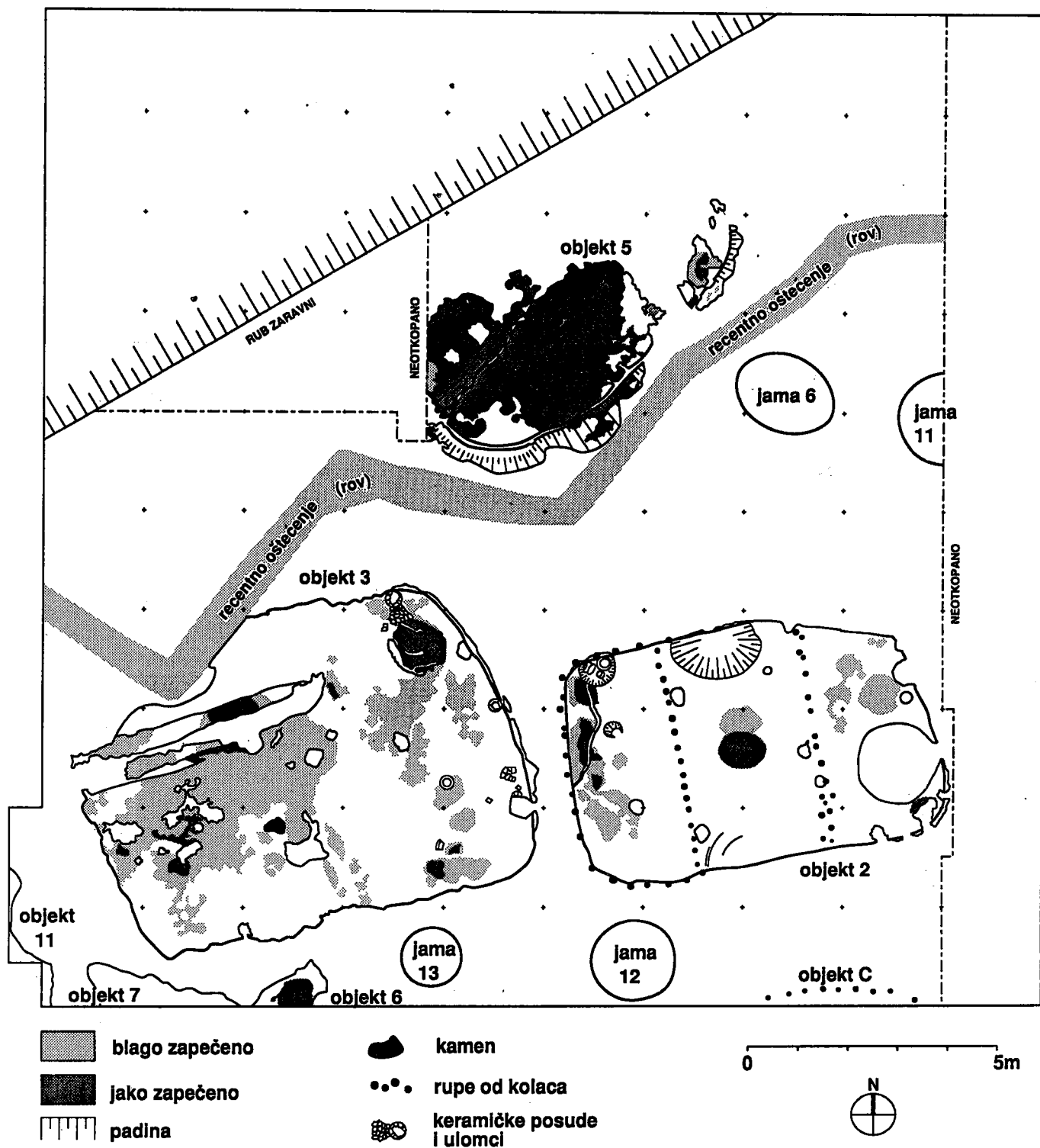
prije svakog obnavljanja temeljito očišćeni, a iako su skoro sve kuće na kraju izgorjele, ukućani su izgleda dospjeli iznijeti većinu svojih stvari. U spaljenom kršu pronađeno je nekoliko cijelih ili zdrobljenih keramičkih posuda. Tri fine posude ostavljene su u plitkoj jamici, u kutu kuće br. 2. Na drugom mjestu pronađena je velika, gruba posuda ukopana u podnicu, s obodom u razini površine poda. U njoj je bila zdjelica kojom se vjerojatno grabio sadržaj. Uza zid kuće br. 4 nađena su dva prstenasta utega za mrežu. Pokoji ulomak žrnja ili brusnog kamena upotpunjuju kratki popis kućanskog pribora.

Širom naselja, a ponajviše u jamama, pronađene su fragmenti takozvanih "sedlastih žrtvenika", koji su očito bili važan i općeprisutan dio kućnog inventara. Ovaj prijenosni predmet, najčešće širok pedesetak i visok tridesetak centimetara i napravljen od grube pečene zemlje, svojim oblikom podsjeća na "konsekrativne rogove" iz Beycesultana (Lloyd i Mellaart 1962: sv.1, 40-55, table VIII i X), ili na kasnije primjerke s minojske Krete. Nažalost, svega je nekoliko manjih fragmenata nađeno na samim podovima, a niti jedan od njih nije bio u izvornom položaju. Obično su interpretirani kao predmeti ritualne namjene (Milićević 1988: 56, slika na str. 31). Slabost je takve interpretacije nedostatak jasnog konteksta, pa ne bi trebalo unaprijed isključiti i njihovu profanu namjenu.

Vučedolske kuće pripadaju graditeljskoj tradiciji koja u južnom dijelu srednjeg Podunavlja započinje s ranovinčanskim naseljima druge polovice 6. tisućljeća pr. Kr. (Stalio 1984: 199-203, slike na str. 36, 37, 39; Tringham, Brukner i Voytek 1985: 428-433; Bogdanović 1988: 70-85; Tringham i Stevanović 1990: 107-120; Tringham et al. 1992: 356-366). Postoji, međutim, vrlo malo usporedbenog materijala koji je suvremen nalazima s Vučedola. Ostaci vučedolskih kuća iz Vinkovaca, otkopani prilikom zaštitnog iskopavanja (Dimitrijević 1979. b: 283-284), bili su oštećeni i fragmentirani, tako da se nije uspjelo rekonstruirati cjelovite tlocrte objekata. Te su kuće bile sagrađene istom tehnikom kao i one na Vučedolu, a, dok su pojedine bile i sličnih dimenzija, druge su bile znatno veće. Slično su izgledale i kostolačke kuće otkopane na Gomolavi, ali niti ondje zbog oštećenosti nije bilo moguće sačiniti njihove cjelovite tlocrte (Petrović 1988: 40-42).

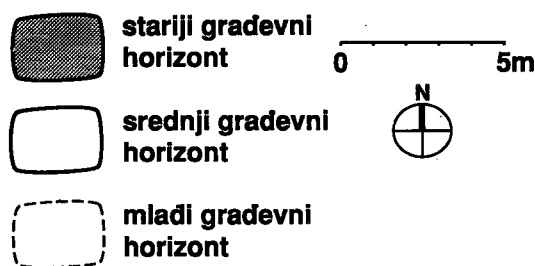
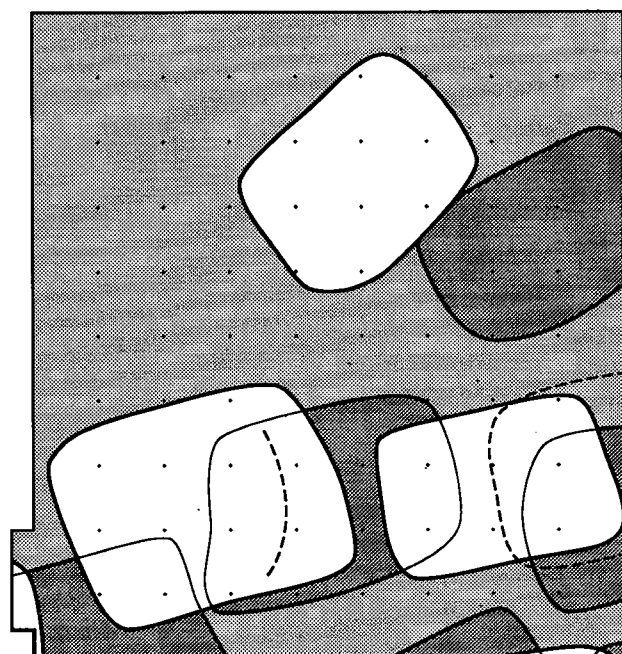
Građevni horizonti

U iskopnom bloku III utvrđeno je postojanje najmanje triju građevnih horizonta vučedolske faze naselja. Od najmlađeg horizonata sačuvani su samo podzemni dijelovi objekta - jame, te rupe od kolaca vanjskih zidova dviju kuća. Srednji horizont najcjelovitije je dokumentiran. Njemu pripadaju četiri jame i tri sačuvana kućna poda (slika 2). Najstariji horizont još je više obećavao svojim dobrim stanjem očuvanosti. Nažalost, istraživanje je prekinuto prije nego što je otkopan u cijelosti, tako da nisu identificirane pripadajuće mu jame. Pronađeni su podovi pet kuća, od kojih su tri najvećim dijelom otkopana.

Slika 2. Vučedol, Streimov vinograd, iskopni blok III. Vučedolska faza naselja, srednji građevni horizont.

Sve kuće osim jedne stradale su u požaru. U svakoj je bilo ognjište koje je bilo svakodnevno upotrebljavano. Lagana konstrukcija krovova i zidova bila je lako zapaljiva, a kuće su stajale tijesno jedna pokraj druge. Vodu za gašenje vatre trebalo je nositi iz Dunava, do kojega se moralo spustiti 30 m okolnim putem kroz jarke i surduke. Stoga ne čudi da su u povremenim požarima stradali veći dijelovi naselja. Tome svjedoče velike količine spaljenog krša koji preslojava oba starija građevna horizonta. Nakon požara, nove su kuće sagrađene s malim pomakom u odnosu na prethodni horizont (slika 3).

Slika 3. Vučedol, Streimov vinograd, iskopni blok III.
Kumulativni tlocrt kućnih podova triju građevnih
horizonta vučedolske faze naselja.

Trajanje pojedinih građevnih horizonta može se pokušati grubo procijeniti. Za vučedolsku fazu naselja stoji nam na raspolaganju deset C-14 datuma, iako niti jedan nije iz iskopnog bloka III, pa se ne mogu neposredno vezati uz određeni građevni horizont. Odgovarajući kalibrirani datumi pokrivaju četiri stoljeća između 2900. i 2500. pr. Kr. (Srdoč et al. 1987: 135-136; 1989: 87; Stuiver i Reimer 1987.).

Njihova prividna vremenska raspršenost dijelom je posljedica izrazitog "koljena" u kalibracijskoj krivulji koje pada u to vrijeme (Pearson et al. 1986: 923, slika 1: J). Stoga je realnije pretpostaviti nešto kraće trajanje vučedolskog naselja - možda nekih 300 godina. Svaki od triju građevnih horizonta trajao bi, prema tome, stotinjak godina. No lako je moguće da je postojalo još nekoliko horizonta koji su - izuzev nekoliko jama - potpuno uništeni oranjem. Nerazmjerno velik broj jama pripisanih najmlađem horizontu stoji u prilog ovoj pretpostavci. Tada bi trajanje prosječnog građevnog horizonta bilo nešto kraće, to jest, ne duže od 75 godina. Ta se procjena dobro podudara s pretpostavljenim vijekom trajanja slično građenih neolitičkih kuća (Startin 1978: 145; Bogucki i Grygiel 1981: 63; Tringham i Stevanović 1990: 111-112).

Prostorna organizacija i veličina naselja

Sve nedavno otkopane kuće građene su istom tehnikom te su sličnih dimenzija i unutarnjeg rasporeda, kao da se svakom od njih koristila grupa ljudi slične vrste i brojnosti. Većina utvrđenih djelatnosti - priprema hrane, spremanje zaliha, uklanjanje otpada, pokopavanje mrtvih - odigravala se u svim građevnim jedinicama bez razlike. Čini se da svaka takva jedinica, koja se sastojala od kuće i 1-2 jame, predstavlja jedno domaćinstvo (Wilk i Netting 1984; Wilk i Rathje 1982; Winter 1976: 25). Iskopom dviju jama uobičajenih dimenzija dobilo se dovoljno zemlje i lesa za izgradnju kuće standardne veličine.³ Svi objekti bili su tijesno zbijeni, tako da je prosječno domaćinstvo zauzimalo manje od 100 m² površine.

Pojedini stanari kuća pokopani su u obližnje jame, no većina mrtvih pokopavana je negdje drugdje ili je uklanjana na neki drugi način. Unutar novoistraženog dijela nalazišta, devet jama poslužilo je za ukop, neke kao pojedinačni, druge kao višestruki grobovi. Ukupni broj skeleta je svega 18. Na istom prostoru otkopani su ostaci najmanje 15 domaćinstava, a još su mnoga mogla biti uništena poljskim radovima.

Procjena broja stanovnika bakrenodobnog Vučedola temelji se na tri pretpostavke: prvo, da svaka građevna jedinica odgovara jednom domaćinstvu; drugo, da je demografska jedinica domaćinstva bila uža obitelj s 4-5 članova te treće, da je za vučedolske faze bar neko vrijeme cijeli prostor Streimovog vinograda i kukuružišta bio zaposjednut građevnim jedinicama domaćinstava.

Kao podršku trećoj pretpostavci navodimo da se prilikom većine pokusnih iskopavanja na obje zaravni naišlo na ostatke kućnih podova. Ujednačena gustoća jama na čitavom otkopanom dijelu lokaliteta sugerira da su kuće postojale i tamo gdje im više nema traga jer su sasvim uništene oranjem. Tijesno zbijanje domaćinstava posljedica je ograničenog raspoloživog prostora na zaravnima. Ne čini se vjerojatnim da bi

³ Proračun je izvršen za dvije cilindrične jame, promjera i dubine 1,8 m te kuću tlocrtnih dimenzija 5 m x 8 m, s podom od nabijene zemlje debelim 10 cm i zidovima visokim 2 m.

kuće bile stiješnjene na jednom kraju dok bi drugi kraj ostao slobodan.

Ukupna površina Streimovog vinograda i kukuružišta iznosi 28.500 m², odnosno 2,85 hektara.⁴ Naselje se, prema tome, moglo sastojati od 285 domaćinstava, s ukupno 1.100 - 1.500 stanovnika. Čak i ako su unutar naselja postojali veći slobodni prostori, a pojedine kuće bile nenaseljene, broj stanovnika još uvijek je morao biti blizu tisuću ljudi.

SELO ILI REGIONALNO SREDIŠTE ?

Bakreno doba jugoistočne Evrope (oko 4500. - 2500. pr. Kr.) općenito se smatra razdobljem uspostavljanja najranijih (na tom području) hijerarhijski ustrojenih društvenih sustava (Bankoff i Winter 1990; Renfrew 1982.). Arheološki ekvivalenti takvih društava detaljno su razrađeni u brojnim teoretskim raspravama (na primjer Gibson i Geselowitz 1988; Peebles i Kus 1977; Wright 1984.) te uključuju, između ostalog: nejednako postupanje prema mrtvima; naglašeno osobno isticanje putem statusnih simbola; izgradnju spomenika za koju je nužno koordinirano ulaganje znatnog zajedničkog rada; specijaliziranu proizvodnju i razmjenu, namijenjenu nekolicini istaknutih pojedinaca; pojavu utvrđenih naselja, izdvojenih elitnih rezidencija i posebnih objekata za spremanje zalih te hijerarhijski naseobinski sustav.

U takvom društveno-kulturnom kontekstu treba promatrati i kasnobakrenodobni Vučedol. Radi se o naselju koje je neobično veliko u usporedbi s nekim drugim naseljima svojeg vremena. Prostorom je gotovo tri puta veće od "proto-urbane" Troje II (Renfrew 1969: 158), a stanovništvom dvostruko ili trostruko brojnije od telova s područja Stare Zagore (Dennel i Webley 1975: 106). Vučedol je najveće i najsloženije naselje pripisano "vučedolskoj kulturi", 3 do 5 puta veće od velikih naselja poput onih u Sarvašu ili Vinkovcima te za red veličine veće od mnogobrojnih malih naselja (Durman 1988: 46, slika na str.15).

Gradac je, kao najistaknutiji dio naselja, izgleda imao posebnu namjenu. Najveći dio ove male, jarcima izdvojene zaravni, zauzimao je jedan veliki objekt čije dimenzije (15,5 m x 9,5 m) znatno premašuju one "običnih" kuća. Unutar i oko objekta utvrđeni su tragovi metalurške djelatnosti (Schmidt 1945: 21-28, 48-49).

Nekoliko grobova s Vučedola pripadalo je istaknutim pojedincima čiji je visok položaj naznačen neuobičajeno vrijednim i brojnim grobnim priložima. Muškarac i žena pokopani su u dvojnog grobu na Gradcu zajedno s iznimno velikom količinom fino ukrašenog posuđa (Schmidt 1945: 41-44). U nedavno otkrivenoj grobnici na Streimovom vinogradu bili su pokopani muškarac, pet žena i jedno dijete, također s velikim brojem keramičkih posuda. Položeni su na dno 4 m duboke zvonolike jame i prekriveni s 40 cm drvenog ugljena, nakon čega je grobnica zapečaćena 10 cm debelim slojem lesa na kojem je ostavljena jedna izolirana ljudska lubanja (Durman 1988: 48, slika na str.17).

Sažeto, tragovi koji upućuju na postojanje hijerarhijskog društva su sljedeći: 1) Vučedol je daleko najveće naselje svojeg vremena na području prostiranja klasičnog vučedolskog stila ukrašavanja; 2) broj njegovih stanovnika iznenađujuće je velik za prapovijesno poljodjelsko selo; 3) središnji, najistaknutiji prostor - Gradac - fizički je izdvojen od drugih dijelova naselja; 4) objekti na Gradcu znatno su veći od drugdje otkopanih "običnih" kuća; 5) tragovi metalurške djelatnosti, od posebnog značaja za društvenu elitu, utvrđeni su za sada jedino na Gradcu; 6) istaknuti pojedinci pokopavani su katkad na Gradcu, ali katkad i unutar drugih dijelova naselja.

Sve to navodi na zaključak da je kasnobakrenodobni Vučedol bio sjedište elite, s rezidencijom na Gradcu, koja je kontrolirala proizvodnju i raspodjelu skupocjenih dobara - statusnih simbola i čija se moć širila na okolna manja naselja. Mnoge pojedinosti ostaju, međutim, nedovoljno razjašnjene i otvorene daljnjem istraživanju. Za valjanu provjeru predložene hipoteze biti će potrebno ne samo nastaviti iskopavanje na Vučedolu, nego uz to provesti i sustavni terenski pregled te istražiti pojedina reprezentativna naselja nižeg hijerarhijskog ranga, kako bi se dobila regionalna slika naseljenosti. Spoznaje o gospodarstvu trebat će upotpuniti sustavnim pribavljanjem faunalnih i botaničkih uzoraka, primjerenih kvantitativnoj analizi te sveobuhvatnom studijom prirodne okoline, njezinih promjena, kao i izvora koje ona nudi ili je nudila za života vučedolskog naselja. Nadamo se da će se u budućnosti steći uvjeti za takvo složeno istraživanje. Do tada Vučedol valja smatrati samo ozbiljnim kandidatom važnog regionalnog središta s kraja bakrenog doba.

⁴ Gradac je izostavljen iz proračuna jer je taj dio naselja vjerojatno imao posebnu namjenu, o čemu će biti riječi u nastavku rada.

POPIS LITERATURE

- Bankoff, H. A, i F. A. Winter. 1990. The Later Eneolithic in Southeastern Europe. *American Journal of Archaeology* 94: 175-191.
- Bogdanović, M. 1988. Architecture and Structural Features, u A. McPherron i D. Srejšović (urednici), *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 35-141.
- Bogucki, P. I, i R. Grygiel. 1981. The Household Cluster at Brzesc Kujawski 3: Small-site Methodology in the Polish Lowlands. *World Archaeology* 13: 59-72.
- Childe, V. G. 1929. *The Danube in Prehistory*. Oxford: Clarendon Press.
- Dennel, R. W, i D. Webley. 1975. Prehistoric Settlement and Land Use in Southern Bulgaria, u E. S. Higgs (urednik), *Palaeoeconomy*. Cambridge: Cambridge University Press, 97-109.
- Dimitrijević, S. 1978. Zur Frage der Genese und der Gliederung der Vučedoler Kultur in dem Zwischenstromlande Donau-Drau-Save. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 10-11: 1-96.
- 1979.a. Badenska kultura, u A. Benac (urednik), *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 3. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH, 183-234.
- 1979.b. Vučedolska kultura i vučedolski kulturni kompleks, u A. Benac (urednik), *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 3. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH, 267-341.
1982. Die frühe Vinkovci - Kultur und ihre Beziehungen zum vučedoler Substrat im Lichte der Ausgrabungen in Vinkovci. *Opuscula Archaeologica (Zagreb)* 7: 7-36.
- Dorn, A. 1965. Karasovičev vinograd, Vučedol, Vukovar - višeslojno praistorijsko nalazište. *Arheološki pregled* 7: 50-52.
- Durman, A. 1988. The Vučedol Culture, u A. Durman (urednik), *Vučedol - Three Thousand Years B. C.* Zagreb: Muzejski prostor, 45-48.
- Durman, A, i B. Obelić. 1989. Radiocarbon Dating of the Vučedol Culture Complex. *Radiocarbon* 31: 1003-1009.
- Ebert, M. 1928. *Reallexikon der Vorgeschichte*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Forenbaher, S. 1989. Vučedol - Streimov vinograd: Horizont kasnog brončanog doba. *Opuscula archaeologica (Zagreb)* 14: 55-66.
1993. Radiocarbon Dates and the Absolute Chronology of Central European Early Bronze Age. *Antiquity* 67: 218-256.
1994. The Late Copper Age Architecture at Vučedol, Croatia. *Journal of Field Archaeology* 21: 307-323.
- Gibson, B. D, i M. N. Geselowitz. 1988. The Evolution of Complex Society in Late Prehistoric Europe: Toward a Paradigm, u B. D. Gibson i M. N. Geselowitz (urednici), *Tribe and Polity in Late Prehistoric Europe*. New York: Plenum Press, 3-37.
- Hoernes, M. 1898. *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*. Wien: A. Schroll.
1903. Funde verschiedener Altersstufen aus dem westlichen Syrmien. *Mitteilungen der prähistorischen Kommission der Kais. Akademie der Wissenschaften* 1: 265-287.
- Hoffiler, V. 1933. Zagreb - Musée National. *Corpus Vasorum Antiquorum Yugoslaviae* 1. Paris.
- Lloyd, S, i J. Mellaart. 1962. *Beycesultan*. London: The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Milićević, M. 1988. The Religion of the Vučedol Culture, u A. Durman (urednik), *Vučedol - Three Thousand Years B. C.* Zagreb: Muzejski prostor, 56-57.
- Pearson, G. W, J. R. Pilcher, M. G. L. Baillie, D. M. Corbett, i R. Qua. 1986. High Precision 14C Measurements of Irish Oaks to Show the Natural 14C Variations From A.D. 1840 to 5210 B. C. *Radiocarbon* 28/2B (Calibration Issue): 911-934.
- Peebles, C. S, i S. M. Kus. 1977. Some Archaeological Correlates of Ranked Societies. *American Antiquity* 42: 421-448.
- Petrović, J. 1988. Enéolithique moyen tardif à Gomolava, u N. Tasić i J. Petrović (urednici), *Gomolava - Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und Antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas*, Internationales Symposium Ruma 1986. Novi Sad: Vojvođanski muzej, 39-46.
- Renfrew, C. 1969. Trade and Culture Process in European Prehistory. *Current Anthropology* 10: 151-169.
1982. Socio-economic Change in Ranked Societies, u C. Renfrew i S. Shennan (urednici), *Ranking, Resource and Exchange: Aspects of Early European Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-8.
- Reynolds, P. J. 1974. Experimental Iron Age Storage Pits: An Interim Report. *Proceedings of the Prehistoric Society* 40: 118-131.
- Schmidt, R. R. 1945. *Die Burg Vučedol*. Zagreb: Der Kroatische Archäologische Staatsmuseum in Zagreb.
- Srdoč, D, B. Obelić, A. Slipečević, I. Krajcar Bronić, i N. Horvatinčić. 1987. Ruđer Bošković Institute Radiocarbon Measurements X. *Radiocarbon* 29: 135-147.
- Srdoč, D, B. Obelić, N. Horvatinčić, i I. Krajcar Bronić. 1989. Ruđer Bošković Institute Radiocarbon Measurements XI. *Radiocarbon* 31: 85-98.
- Stalio, B. 1984. Siedlung und Wohnstätte, u D. Srejšović, B. Stojanović, N. Tasić, i D. Krstić (urednici), *Vinča u praistoriji i srednjem veku*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 199-203.
- Startin, W. 1978. Linear Pottery Culture Houses: Reconstruction and Manpower. *Proceedings of the Prehistoric Society* 44: 143-159.

- Stuiver, M, i P. J. Reimer. 1987.
User's Guide to the Programs Calib and Display 2.1. Seattle: University of Washington, Quaternary Isotope Lab.
- Tasić, N. 1979.
Kostolačka kultura, u A. Benac (urednik), *Praistorija jugoslavenskih zemalja 3*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH, 235-266.
- Tringham, R. E, B. Brukner, T. Kaiser, K. Borojević, Lj. Bukvić, P. Šteli, N. Russel, M. Stevanović i B. Voytek. 1992.
Excavations at Opoovo, 1985-1987: Socioeconomic Change in the Balkan Neolithic. *Journal of Field Archaeology* 19: 351-386.
- Tringham, R. E, B. Brukner i B. Voytek. 1985.
The Opoovo Project: A Study of Socioeconomic Change in the Balkan Neolithic. *Journal of Field Archaeology* 12: 425-444.
- Tringham, R. E, i M. Stevanović. 1990.
Field Research, u R. E. Tringham i D. Krstić (urednici), *Selevac, a Neolithic Village in Yugoslavia*. Los Angeles: The Institute of Archaeology, UCLA, 57-213.
- Wilk, R. R, i R. McC. Netting. 1984.
Households: Changing Forms and Functions, u R. McC. Netting, R. R. Wilk, i J. Arnold (urednici), *Households: Comparative and Historical Studies of the Domestic Group*. Berkeley: University of California Press, 1-28.
- Wilk, R. R, i W. L. Rathje. 1982.
Household Archaeology. *American Behavioral Scientist* 25/6: 617-639.
- Winter, M. C. 1976.
The Archaeological Household Cluster in the Valley of Oaxaca, u K. Flannery (urednik), *The Early Mesoamerican Village*. New York: Academic Press, 25-31.
- Wright, H. T. 1984.
Prestate Political Formations, u T. Earle (urednik), *On the Evolution of Complex Societies: Essays in Honor of Harry Hoijer 1982*. Malibu: Undena Publications, 41-77.

SUMMARY

VUČEDOL: ARCHITECTURE AND MAGNITUDE OF THE LATEST COPPER AGE SETTLEMENT PHASE

The recent excavations at Vučedol (1984 - 1990), a major prehistoric tell site on the right bank of the Danube, located 5 km east of Vukovar in eastern Slavonija, brought to light extensive and fairly well - preserved architectural remains. These belong to the latest occupational phase of the Copper Age settlement, characterized by the classic Vučedol encrusted ware and dated by radiocarbon to ca. 2900-2600 BC (calibrated).

Remains of some 20 wattle-and-daub houses and numerous circular storage pits were exposed. Houses have sub-rectangular ground plans, and are fairly uniform in size (5,6 - 6,3 m wide, 7,3 - 8,3 m long). Most are single-room dwellings with a central hearth. Based upon the number, the distribution, and the size of structures, it is argued that each of the houses, accompanied by two storage pits, represents an archaeological household cluster. These were densely packed across most of the settlement plateau, leaving only narrow passageways in-between.

There are at least three (and possibly more) construction horizons within the latest Copper Age (Vučedol) phase of the settlement. Estimated occupation period of each one is some 75 years. All were destroyed by fire, after which houses were rebuilt in a slightly shifted position. The existing evidence suggests that these occasional conflagrations were accidental.

The central and topographically most prominent part of the site, Gradac (excavated by R. R. Schmidt in 1938), appears to have served a distinct function. This relatively small area was separated from the rest of the site by

ditches, and much of the available space was taken by a single, large rectangular house (15,5 x 9,5 m). Evidence of copper smelting was identified within and outside of it.

At the peak of its activity, population of the Late Copper Age settlement was some 1100 - 1500 inhabitants. This estimate is based upon the observed density of household clusters (each one taking approximately 100 m²). It rests on the assumption that each of the household clusters represented a nuclear family (4 - 5 persons) and that the entire settlement plateau (covering 2,85 ha, excluding Gradac) was occupied.

Multiple lines of evidence suggest that Vučedol was a major regional center, a product of a hierarchically organized, chiefdom-level society. It was by far the largest settlement of its period within the area delimited by classic Vučedol pottery. Its population was surprisingly high for a prehistoric agricultural village. A distinct, centrally located part of the site -- Gradac -- contained structures which were much larger than the "ordinary" houses uncovered elsewhere. It also yielded evidence of activities that would have been of particular interest to the elite and probably involved craft specialists. Prominent individuals, represented by a couple of extraordinarily rich burials, were sometimes (but not always) buried within that central area.

The proposed hypothesis invites further testing through systematic regional survey, excavation of secondary and tertiary ranked settlements, study of Vučedol economy and subsistence base, as well as natural resources and environmental constraints which characterize the region.

Translation: Stašo Forenbaher